

Strukturální jazykověda Viggo Brøndal

Srovnávací gramatika, jeden z velkých úspěchů moderní vědy, se zrodila v 19. století a nese stopu své doby jak ve své slabosti, tak ve své síle.

Jsouc inspirována zálibou romantismu v dávné antice a v nepřetržitém řetězu generací, je především historická. Studuje především původ a vývoj slov a jazyků a její bohatá aktivita je hlavně etymologická a genealogická. Díky jejímu věhlasu postupně mizí gramatika obecná (*raisonnée*?) a také praktická a normativní gramatika se začínají inspirovat historií. Někteří teoretikové (jako Hermann Paul) docházejí nakonec k tomu, že celá jazykověda bude mít nezbytně historický charakter.

Inspirována zájmem o *malé skutečnosti* (*les petits faits vrais*), o přesné a podrobné zkoumání – zájmem, který obdobným způsobem charakterizuje literární proudy své doby, realismus a naturalismus – se srovnávací (a historická) gramatika stává čistě pozitivistickou. Zajímá se téměř výhradně o skutečnosti přímo pozorovatelné, zejména pak o hlásky. K jejich bližšímu studiu se zakládá fonetika, disciplína z počátku fyzická a fyziologická, později psychofyziologická a dokonce z části psychologická. Vždy se vychází z konkrétního a často se nám to líbí a zůstáváme u toho. Dokonce i v sémantice, disciplíně spíše psychologické a historické než logické, se konkrétní smysl stále považuje nejen za původní, ale za stále aktuálně základní. Celek jazyka se pojímá jako souhrn jazykových aktů, to znamená čistě fyziologicky a psychologicky.

Inspirována konečně také přírodní vědou své doby, s cílem soupeřit s ní v metodické striktnosti, se srovnávací gramatika stává právoplatnou vědou. Své výsledky (většinou fonetické a zároveň historické) formuluje stále více formou zákonů, tj. stálých vztahů mezi zjištěnými skutečnostmi. Počet těchto zákonů stále vzrůstá a komplikují se přidáváním podmínek (místa, času a kombinace), které jsou stále specifitější. Těmto zákonům se přisuzuje absolutní charakter: na jedné straně jsou považovány za bezvýjimečně platné (například by měly být nezávislé na významu slov), na druhé straně v nich vidíme skutečné zákony jazykovědné povahy, přímé vyjádření reality, a dokonce věci, které existují a jednají, které trvají v čase.

V těchto tendencích komparativistů zdůrazňovat – a často přehánět – důležitost historie, konkrétní a zákonů, rozpoznáme snadno myšlenky uctívané pozitivismem – myšlenky, které dlouho měly a bezpochyby stále mají velký význam pro praktickou stránku vědy (tedy především pro její přípravu, organizaci a použití v praxi), které však nepochybně odhalují také vážné, dokonce nepřekonatelné teoretické problémy.

Jazykověda měla, stejně jako tehdejší biologie, své přetvořitele. Podle nich se celý jazyk stále mění a vyvíjí. Tento vývoj, o kterém si Herbert Spencer myslel, že jej dokáže jednou pro vždy definovat, směřuje podle jejich konceptu jediným směrem. Z toho plyne že byl v morfologii i sémantice často přijímán nepřetržitý přechod od konkrétního k abstraktnímu. Přechody, o kterých předpokládáme že jsou nepřetržité, se vysvětlují – stejně jako u Darwina – přidáváním variant, hromaděním výkyvů. Avšak nic není náhodnější než tato dlouho běžná koncepte, a M.Lalande má naprostou pravdu když odsuzuje *evoluční iluze* (*illusions évolutionistes*): skutečně důležité pro jakoukoli vědu je to stálé, trvalé, identické a základem etymologie stejně jako jazykovědné genealogie je najít výchozí bod, tedy identifikaci. Vývoj (pokud zde je vývoj) není ostatně ani zdaleka všude stejný: systémy se jednou zjednodušují, jednou komplikují. Nakonec je třeba uznat zjevnou nesouvislost každé skutečně významné změny.

Mnoho jazykovědců si myslelo, ve shodě se svými kolegy pozitivisty, že je možné rozpoznat, konstatovat a následně zaznamenat jevy (např. fonetické), aniž bychom je podrobili jakékoli předchozí či současné analýze, že jedinou platnou metodou je indukce či přechod od jednotlivého k obecnému, a že za samotnými jevy (*les faits durs*), za bezprostředními fenomény, není nic. Zde je důležité poznamenat že všechny studie vědecké filosofie odhalily se vzrůstající zjevností, že experimenty a především experimentování, stojí vždy na hypotézách, na začátcích analýzy, abstrakce a zobecňování, že tím pádem indukce není ničím jiným než převlečenou dedukcí a že je nezbytné (a mimo jiné naprosto běžné ve všech vědách) předpokládat jistou realitu, specifický předmět dané vědy, za pouhými vztahy, které nacházíme mezi pozorováními.

Legalismus (?*légalisme*) pozitivistů (formulovaný především Augustem Comtem) nacházíme v jazykovědné škole zvané mladogramatická. Ta přisuzuje pravidlům, z nichž sestavuje zákony, zásadní důležitost pro správnost etymologického a genealogického výzkumu. Pohlíží na ně téměř jako na nejvyšší a jediný legitimní cíl celé vědy. Má také sklon je „zhmotňovat“ (*hypostasier*), činit z nich faktory. Avšak, jak již plně osvětlil významný myslitel Emile Meyerson (a to je leitmotiv všech jeho velkých prací), izolovaný zákon má jen relativní a provizorní hodnotu. Samotný zákon, když obecný, je vždy jen prostředkem k porozumění, k vysvětlení studovaného předmětu. A zákony – na které nelze pohlížet jen jako na naše vzorce (*formules*), které jsou často nedokonalé), jsou vždy druhotné ve vztahu k nezbytným vazbám, k vnitřní koherenci objektivní skutečnosti.

Můžeme říci, že slabost pozitivistické koncepce byla silně pocítěna a odhalena ve 20. století těmi největšími teoretiky poznání. A co více, už nepodněcovala žádné skutečné pokroky v současné vědě. V jazykovědě, stejně jako v řadě dalších oblastí, je nový vědecký duch dokonce čistě anti-pozitivistický.

Nejprve byla zaznamenána potřeba izolovat, vystříhnout z proudu času skutečný předmět vědy, tedy dát na jednu stranu stavy, na něž se bude pohlížet jako na nehybné, a na druhou stranu prudké skoky z jednoho stavu k jinému. Nesouvislé změny, kterým se do této doby nevěnovala vážná pozornost – právě proto, že víra ve stále pomalý a postupný vývoj byla tak silná – získaly nyní velkou důležitost. Stejně tak ve fyzice, ve stále obecnějších podobách, Planckova *kvanta*, to jest určité trvalé vlastnosti bez kterých by nebyl žádný pohyb možný. Stejně tak v biologii *mutace* (studované nejdříve De Vriesem), což je zhoršování (*altération*) specifických typů, které vzniká na základě náhlé změny, bez přechodných forem mezi konečným a počátečním stavem. Přesně stejným způsobem rozlišujeme v jazykovědě od dob Ferdinanda Saussura synchronii a diachronii. Na synchronii pohlížíme jako na rovinu umístěnou mimo časovou osu nebo napříč ní, kde prvky mohou a musí být považovány za současné (*simultanés*) a aktuální (*contemporains*), což je první podmínkou stability a tím i jednoty a soudržnosti těchto dvou rovin.

Na druhou stranu byla obecně pochopena nezbytnost obecného konceptu, jediné možné jednoty jednotlivých případů, všech jednotlivých projevů stejného předmětu. Tato jednotu se musí chápat jako naprosto ideální model, nezávislý na vědomí vědce. A proto se v biologii už neobejdeme bez pojmu genotyp, což je souhrn faktorů dědičných vlastností, který se projevuje v nejrozličnějších fenotypech (W. Johannsen). Stejně tak v sociologii se společenský jev (*fait social*) definuje svou nezávislostí na svých jednotlivých projevech a svou odděleností (*exteriorité*) od vědomí (*consciencés*) (Durkheim). Nezávisle, ale paralelně s tím De Saussure, jehož myšlenky rozvedl M. Alan H. Gardiner, trval striktně na konceptu *langue*, který se zásadně liší od *parole*. *Langue* je zde zároveň druh (jako v biologii) a instituce (jako v sociologii). Je to čistě abstraktní entita, norma nadřazená jednotlivým jevům, souhrn základních modelů, které se realizují v *parole* způsobem nekonečně proměnlivým.

Ve velkém počtu vědních oborů byla pocítěna potřeba sblížit racionální vztahy uvnitř studovaného předmětu. Téměř všude se došlo k přesvědčení, že realita musí mít ve svém celku vnitřní soudržnost, zvláštní strukturu (strukturu jemnou nebo podle původního výrazu lorda Balfoura *vláknitou*). Takto byly ve velmi velké míře přežaty důmyslné a hluboké myšlenky Cuvierovy týkající se soudržnosti atributů, neboli nezbytné solidaritě mezi rysy, které tvoří daný druh. V teorii fyziky, která zaznamenala ve 20. století ohromné pokroky (ohromné jednak sjednocující silou uvnitř vědy a zároveň jejich pozoruhodným významem pro filosofii), se v současnosti studuje nejen struktura krystalů a atomů, ale dokonce i světla. V psychologii je samotný pojem struktura (německy *Gestalt*, anglicky *pattern*) na denním pořádku. Slovo struktura se zde používá, podle M. Lalanda «ve zvláštním a novém smyslu... k označení, v protikladu k pouhé kombinaci prvků, celek složený ze vzájemně spojených fenoménů, kde každý závisí na ostatních a nemůže být tím čím je jinak než ve vztahu k nim». Přesně tímto způsobem mluvil De Saussure o systémech, kde je všechno spojeno a Edvard Sapir o *pattern*, neboli modelu jazykovědných celků. Princ Trubeckoj má velkou zásluhu na tom, že založil a rozpracoval strukturalistickou doktrínu pro fonologické systémy.

Tato nová jazykovědná koncepce – za niž vděčíme nejen velkému jazykovědci a mysliteli v jednom Ferdinandu de Saussurovi, ale také dalším mistrům, mezi nimiž má čestné místo Badouin de Courtenay – přináší značné a očividné výhody. Šťastným způsobem se vyhýbá potížím vlastním úzkému pozitivismu tím že vědomě přijímá myšlenky totožnosti, jednoty a úplnosti, které vždy hrály a stále hrají rozhodující roli ve vývoji věd. Pojmy synchronie, jazyk a struktura již odhalily svůj velmi velký význam:

Pod pojem Synchronie (nebo identita daného jazyka) zahrnujeme vše, co patří ke stejnému homogenímu stavu. Děláme přehled naprosto kompletního počtu prvků uvnitř každé gramatické kapitoly, přičemž striktně vyřazujeme vše, co do ní nepatří.

Abychom následně ustanovili Jazyk (nebo jednotku jazyka identifikovanou synchronickou studií), seskupíme všechny dané varianty do minimálního počtu základních a abstraktních typů – typů, jejichž realizací tyto varianty budou – a přehlédneme dočasně, nicméně rozhodně, vše co z daného pohledu musí být považováno za bezvýznamné, irelevantní a čistě individuální.

Abychom konečně pronikly do Struktury (či celistvosti jazyka, jehož identitu a jednotu jsme již uznali), založíme mezi rozpoznávanými a sjednocenými prvky všechny stálé vzájemné vztahy, které jsou nezbytné a tím pádem podstatné.

K těmto výhodám, které byly prokázány dlouhou řadou výzkumů, se pravděpodobně přidají další, které zatím jen začínáme tušit. Při bližším pohledu se totiž zdá, že dokonce i konkrétní jevy charakteru historického, dialektálního či stylistického – což byl preferovaný a často výhradní obor pozitivistické jazykovědy – se dají lépe vysvětlit díky této nové koncepci. Jedině když stanovíme dva po sobě jdoucí stavy jazyka – dva různé světy jako uzavřené jako *monády* jeden vůči druhému přes jejich kontinuitu v čase – můžeme studovat a pochopit způsoby reorganizace nezbytné při přechodu z jednoho k druhému stejně jako historické faktory za tento přechod zodpovědné. Stejně tak bude určitá varianta pochopitelná jen jako varianta určitého typu a určitý dialekt jako dialekt určitého jazyka. A jestliže stylem rozumíme použití jazyka systémově více či méně náhodné, stylistika předpokládá naprosto zjevně znalost nejen detailu jemné struktury (samotná podmínka nuancí), ale také její celistvosti (vzhledem k níž je náhodné náhodným).

Nová koncepce, známá již pod názvem strukturalismus (který zdůrazňuje pojem celistvosti, jež je hlavním rysem strukturalismu), již prokázala svou plodnost v morfologii, stejně jako ve fonologii. Jazykovědci, kteří ji přijali, budou nutně vedeni k její aplikaci – *mutatis mutandis* – na každou kapitolu gramatiky (nesmíme zde zapomenout ani na kulturu národního jazyka ani na studium poetického jazyka) a na samotnou typologii jazyků. Princip a detail této koncepce

přinesou tedy nové problémy: budeme se ptát, jestli si základní rozlišení ponechají všude stejný vyhraněný charakter a po jakou hranici zůstanou platná.

Co se týče rozlišení mezi synchronií a diachronií, je třeba přiznat, že čas – tato velká překážka veškeré rozumovosti (rationalité) – nabývá na významu uvnitř synchronie, a že je nutné zde oddělit statické od dynamického, přičemž to dynamické je tvoří základ existence slabiky, jejíž studium bude mít ze strukturálního pohledu největší význam pro detailní popis (kladení přízvuku a metrika) stejně jako pro skutečné prohloubení historie jazyků. Zde si položíme také otázku, zda vedle synchronického a diachronického bychom neměli přijmout také panchronii či achronii, tj. univerzálně lidské faktory, které trvají napříč historií a které se dají rozpoznat v jakémkoli stavu jazyka.

Co se týče rozlišení mezi jazykem a promluvou, ptáme se často jaké je v tomto vztahu místo Použití (Usage). Je možno tento pojem přijmout jako jistého prostředníka mezi langue a parole pod podmínkou že na ně budeme pohlížet jako na určitou druhotnou normu, umožněnou abstraktním a nadřazeným systémem jazyka, ale bez možnosti jej zrušit nebo pozměnit. Stejně tak se diskutuje, a bez pochyby ještě dlouho diskutovat bude, o vztazích mezi různými kapitolami gramatiky: mezi fonologií (fonématikou) a fonetikou a paralelně mezi morfologií a syntaxí.

Rozlišení mezi strukturou a prvky pak přináší nejzajímavější problémy. Je vše v systému spojeno stejně nutně? Nebo je třeba přijmout stupně solidarity, a tím existenci relativně nezávislých prvků? Studium struktury skupin, které se bez pochyby bude moci a muset inspirovat odpovídající matematickou teorií, zde bude rozhodující. Na druhou stranu si budeme pokládat otázku, jestli nezbytně nalezneme struktury všude, jinak řečeno, v jaké míře a za jakých podmínek může určitá forma (vnější či vnitřní), slovo či jazyk, redukovat svou strukturu na nulu. Starý problém možnosti amorfu bude takto nutně generalizován a bez pochyby obnoven ze strukturalistického hlediska.

Syntetická koncepce, kterou zde hlásáme, byla podmíněna tím, že tradiční praxe a hlavně teorie nedokázaly dostatečně zdůraznit důležitost abstrakce a zobecňování, což jsou důležité nástroje stejnou mírou nezbytné pro každou fázi vědecké práce. Z toho nijak nevyplývá, že bychom zneužívali empirismus. Stále podrobnější pozorování a stále kompletnější ověřování budou naopak vyžadovány, aby se zaplnily a oživily rámce vytvořené teroretickou prací. Netvrdíme, že z těchto nutně abstraktních schémat vyvodíme všechnu rozmanitost jazykovědných jevů.

Zde jsme odhalili nemožnost vyvozovat stav jazyka z jeho historie, a dokonce ze všech detailů (které jsou málokdy známé) z jeho historie. Z neznalosti tohoto principu vzniká základní chyba v popisu dialektů na historickém základě, které jsou vlastně zkažené špatnou perspektivou. Na druhou stranu bychom se mýlili, kdybychom chtěli jednomu danému stavu jazyka přidělit jeden jediný úděl. To by znamenalo zavírat oči před před realitou a před mnohostí historických faktorů.

Připustili jsme, že jednotka určitého jazyka není odvozena automaticky z jeho dialektální rozmanitosti, že typ každého prvku není mechanicky daný v jeho lokálních, sociálních či kombinačních variantách. Proto k tomu, abychom se povznegli od různosti k jednotě, od variant k typům, nestačí jednoduchá indukce, byť zesilovací. Je třeba mít skutečný vědecký instinkt, ve kterém se induktivní operace nerozpletně směšují s nevědomou dedukcí. Na druhou stranu realizace, jejíž základní forma je určená typy, nemůže být považována za vyvozenou z těchto typů v celé své živé složitosti. Zde si zkušenost, nezbytný výchozí bod každého výzkumu, ponechává vždy své nepromlčitelné právo.

Pojali jsme zde strukturu jako autonomní předmět a následkem toho jako nevyvoditelnou z prvků, jichž není ani agregát, ani součet. Proto je třeba považovat studium možných systémů a jejich formy za nejdůležitější. Přitom však neumíme považovat prvky, které jsou součástí celku, za pouhé vyvozeniny strukturních korelací či opozic. Bude skutečně důležité rozlišit

mezi čistě formálními vlastnostmi systému a jeho předmětem či substancí, která, ikdyž adaptovaná na danou strukturu (neboť do ní vstupuje), není o to méně relativně nezávislá. Studium skutečných kategorií, obsahu či základu systémů, bude neméně důležité než studium formální struktury. Husserlovy hlubokomyslné úvahy o fenomenologii budou zde zdrojem inspirace pro každého logika jazyka.